

**РУСЛАН, БОГДАН І МИРОН:
ТРИ ПРИКЛАДИ КОНСТРУЮВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ
СЕРЕД ГАЛИЦЬКИХ РУСИНО-УКРАЇНЦІВ***

Руслан

У 1786 р. Вольфганг Амадеус Моцарт переїхав з Відня до Праги. По переїзді він написав листа до свого приятеля Готфріда фон Жакена, який залишився у Відні:

„А тепер прощай, мій найдорожчий друже, найдорожчий Гіккіті Горкий! Це [тепер] твоє ім'я, тож запам'ятай його; по дорозі кожен з нас вигадав собі імена. Я тепер Пунтккіті. Моя дружина – Шабла Пумфа. Гофер – Розка Пумфла. Штадлер – Ночібікішібі. Мій слуга Йозеф – Сагадарата. Моя собака Гукерль – Шоманецький. Мадам Кваленберг – Рунціфунці. Мадмуазель Крю Пс. Рамло – Шурімурі. Фрайштедтлер – Гулімаулі. Будь добрий, передай останньому його [нове] ім'я”¹.

Ларрі Вульф у своїй книжці „Винайдення Східної Європи. Мапа цивілізації у свідомості Просвітництва” трактує цей епізод як „комічний вираз відчуження, що охопило мандрівника з багатою уявою, коли він подорожував у XVIII ст. по Східній Європі. Моцарт, народжений у Зальцбурзі, житель Відня і німець за мовою, не почувався вдома у слов'янській Богемії, де мова, котру він чув навколо себе, звучала як нонсенс”².

Парадокс полягав, однак, у тому, що вже через кілька десятиліть, деякі слов'янські інтелектуали, котрі розмовляли слов'янською мовою, також почали почувати себе „не вдома” зі своїми іменами. Для них ці імена теж звучали як нонсенс, як вираз їхнього відчуження від власного народу. У передмові до словника слов'янських імен, надрукованого

* Користаючись з нагоди, хочу подякувати Романові Остапу, Олегові Павлишину, Володимирові Пилиповичу, Остапові Середі, Феодосієві Стеблію за звернення моєї уваги на окремі матеріали, котрі стосуються цієї теми, та за їхні коментарі попередніх версій статті.

¹ Цит. за: *Wolff L. Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization in the Mind of the Enlightenment. Stanford (CA), 1994. P. 107.*

² Ibid.

у Буді 1828 р., один з його двох авторів, сербський священик Ян Пачич писав:

„Я роздумував собі, що ми впродовж декількох століть, уживаємо чужі для нас халдейські, єврейські, грецькі, латинські, німецькі імена, яких ми не розуміємо... Приймаючи їх, ми відчужуємо себе від нашої прекрасної і коханої Слов'яниці та Сербщини. Тому прийшов час спитати себе: чому нам не повернутися до наших власних традицій? Чому б нам не почати називатися нашими власними іменами?”³

Пачич зібрав 800 „справжніх” слов'янських імен, вибіраючи їх зі старих історичних документів та досліджуючи імена сучасних йому сербів, котрі, як уважалося, найкраще зберегли традиції стародавніх слов'ян. Його співавтор, знаний поет й учений-дилетант Ян Коллар, додав до цього списку ще 2 300 імен, що їх він знайшов у стародавніх літописах, фольклорних збірках та писаннях Вука Караджича, Ніколая Карамзіна, Александра Греча та інших відомих у той час слов'янських інтелектуалів. Складаючи цього словника, Коллар переслідував трояку мету: записати і зберегти старі традиції, показати багатство слов'янських мов і дати поштовх батькам слов'янського походження „відродити [власну] національність”, називаючи своїх дітей слов'янськими іменами⁴.

У 1833-1834 рр. словник Пачича і Коллара читали у Львові – столиці Королівства Галичини і Лодомерії, найбільшої австрійської провінції – два студенти греко-католицької семінарії, Маркіян Шашкевич та Іван Вагилевич⁵. Їх обидвох разом з їхнім товаришем Яковом Головацьким називали, напівсерйозно і напівжартома, „Руською трійцею”. Причина була досить простою: де б ці студенти не гуляли по місті, про що б не говорили в аудиторіях чи в гуртожитку, вони послуговувалися руською мовою. У місті, де русини становили нечисленну меншину (5% у 1825 р.)⁶ і де греко-католицькі священики – єдина

³ Пачичъ І. Предуведомленіе // Именословъ или рѣчникъ личны имена разны народа славенски. Скупію Іоаннъ Пачичъ а умножіо, с' латінскомъ ортографіюмъ изразіо, и примѣчанія додао Іоаннъ Колларъ. Будым, 1828. Без нумер, стор.

⁴ Kollar I. Přidawek ku předmluwje // Именословъ или рѣчникъ личны имена... Без нумер, стор.

⁵ „Русалка Дністрова”. Документи і матеріали. Київ, 1989. С. 42, 46.

⁶ Більшість (55%) 1825 р. у місті становили поляки; другою найчисленішою групою були євреї (37%). (Mark R.A. Polnische Bastion und ukrainisches

освічена еліта серед русинів – розмовляли або німецькою (офіційною мовою Габсбурзької монархії), або польською (мовою місцевої знаті), вживання „селянської” руської мови виглядало досить дивним. Послідовно і постійно використовуючи цю мову, трійко молодих людей маніфестувало своє бажання відродити давно приспану руську націю. Одним з пунктів цього плану було відродження старослов’янських імен. Яків Головацький пізніше написав у своїх мемуарах:

„Мы условились, что всякий, приобретенный нами и вступающий в наш кружок, должен подать руку и заявит честным словом, что он обещает всю жизнь действовать в пользу народа и возрождения русской народной словесности. Чтобы освятить то обещание, мы приняли славянские имена: Шашкевич – Руслана, Вагилевич – Далибора, я – Ярослава. Затем явились Велимир – Заплатинский, Мирослав – Илькевич, Богдан – мой брат Иван, Ростислав – Бульвинский...; явились Всеволоды, Мстиславы, Володари и пр[очие]”⁷.

Від початку 1830-х років члени цього середовища зверталися один до одного прибраними іменами, а „Руська трійця” підписувала свої твори виключно як *Руслан Шашкевич*, *Далибор Вагилевич* і *Ярослав Головацький*. У 1834 р. вони упорядкували літературний альманах „Руська Зоря”, в якому публікували як зібраний фольклор, так і власні літературні праці. Альманах мав виразно українську орієнтацію, виявом чого стала, зокрема, написана Шашкевичем біографія Богдана Хмельницького з портретом козацького гетьмана⁸. „Зоря” була заборонена цензурою, не стільки через її зміст – хоча сам факт популяризації імені Хмельницького викликав побоювання у нагадуванні „сумних історичних подій” кривавої козацької помсти проти поляків-єзуїтів і євреїв-лихварів у 1648-1650 рр., – скільки через далекосяжні наслідки,

Piemont. Lemberg 1772-1921 // Lemberg. Lwów. Lviv. Eine Stadt im Schnittpunkt europäischer Kulturen / Hrsg. von P. Fäßler, Th. Held, D. Sawitzki. Köln; Weimer; Wien, 1993. S. 51, 53; *Holzer J.* „Vom Orient die Fantasie, und in der Brust der Slawen Feuer...” // *Ibid.* S. 75). Етнічний склад Львова різко контрастував зі структурою населення усього Королівства Галичини, де русино-українці (46,8% з 4,29 млн. станом на 1849 р.) переважали поляків (45,9%) і євреїв (6,7%). Цей контраст стає ще виразнішим, коли порівняти етнічну структуру Львова зі східною, руською – тобто властивою (історичною) – частиною Галичини: тут русино-українці становили 71% супроти 20,4% поляків і 7,9% євреїв.

⁷ Цит. за: „Русалка Дністрова”... С. 298.

⁸ Там само. С. 298-299.

котрі через ідентифікацію місцевих австрійських русинів з українцями (малоросами) з Російської імперії могла відчувати на собі Габсбурзька монархія, особливо у стосунках між Віднем і Санкт-Петербургом⁹.

Цензорський висновок не зупинив „Руську трійцю”. 1837 року вони все ж надрукували цей альманах – у дещо зміненій формі і під новим заголовком „Русалка Дністрова” – у Буді, де цензура не була такою гострою, як в австрійській частині імперії. Реакція не забарилася: „Трійцю” піддали слідству й дисциплінарно покарали, що, у свою чергу, серйозно вплинуло на кар’єру та біографію кожного з її членів. Ця історія є добре відомою і старанно дослідженою¹⁰. Дослідники „Руської трійці”, однак, ніколи не приділяли належної уваги епізоду з новими іменами, котрі прийняли Шашкевич, Вагилевич і Головацький. Цей епізод фігурував у матеріалах слідства. Провідний інтелектуал і духовний лідер слов’янського відродження Йозеф Шафарик уважав, що саме вживання „Руською трійцею” „язичницьких” слов’янських імен стало однією із головних причин заборони „Русалки Дністрової”¹¹.

В історично-культурній перспективі справа з вибором нових імен дозволяє ідентифікувати джерела інтелектуального натхнення „Руської трійці”. За винятком одного, усі слов’янські імена „Руської трійці” та їхніх симпатиків можна знайти у словнику Пачича і Коллара. Винятком є ім’я, обране Маркіяном Шашкевичем, – *Руслан*. Згаданий словник подає імена *Рус*, *Руско*, *Русмир*¹², що імпліцитно вказують на етнонім *русини* і на землю, яку вони заселяли (*Русь*). В інших слов’янських ономастичних словниках XIX ст. трапляються схожі імена *Русак*, *Русан*, *Русян*, *Русинко*, *Руслав*, *Русмир*, *Русанець*, *Русинець*, *Русь*¹³. На

⁹ Див. цензорський висновок Єрнея Копітара та донесення греко-католицького митрополита Михайла Левицького (Там само. С. 52, 61-62).

¹⁰ Бібліографію досліджень історії „Руської трійці” подано в: „Руська трійця” в історії суспільно-політичного руху і культури України / Ред. Ф. Стеблій. Київ, 1987. Оскільки книжка вийшла за радянських часів, то, зі зрозумілих причин, у ній не бралися під увагу деякі зі західноукраїнських видань до 1939 р. та західні праці. Ці видання використані та проаналізовані у: *Kozik J. The Ukrainian National Movement in Galicia: 1815-1849 / Ed. and with an Introduction by L. D. Orton. Edmonton, 1986; Magocsi P.R. Galicia: A Historical Survey and Bibliographic Guide. Toronto, 1990. P. 106-111.*

¹¹ Див. його лист до Миколи Погодіна від 18 липня 1837 р.: „Русалка Дністрова”... С. 114.

¹² Именословъ или рѣчникъ личны имена... Passim.

¹³ *Морошкинъ М. Славянскій именословъ или собраніе славянскихъ личныхъ именъ въ алфавитномъ порядкѣ. Санкт-Петербург, 1867. С. 170; Turikov N.M. Wörterbuch der altrussischen Personennamen. Mit einem Nachwort von Ernst Eichler. Köln; Wien, 1989. S. 342-344.*

окраїнах східнослов'янської ойкумени, використання етноніма *русин* як власного імені зареєстроване ще у другій половині XVIII ст.¹⁴ Яків Головацький увів цю форму до свого псевдоніма: *Гаврило Русин*, – але не як власне ім'я, а як прізвище¹⁵.

Видається, що жоден з цих варіантів не вдовольняв Шашкевича. Він узяв собі незвичне і незафіксоване у словниках ім'я *Руслан*. Існують дві гіпотези щодо мотиву його вибору. Згідно з однією, *Руслан* – це поетична форма етноніма *русин*, яка начебто була запозичена з т. зв. „української” школи у польській поезії (1820-1830-ті роки) й утворена від назви стародавнього етнічного племені східних слов'ян *роксолан* (*Roxolanus*)¹⁶. Ця гіпотеза не наводить, проте, жодних аргументів, чому Шашкевич зупинився не на споетизованій версії *Роксолан*, а на її мовбито видозміненій формі *Руслан*.

Інша гіпотеза ґрунтується на паралелі між Русланом і німецькою назвою Росії – *Rußland*. Ця версія виникла в результаті неправильного відчитання листа греко-католицького митрополита Михайла Левицького до галицького губернського управління від 27 травня 1835 р., у котрому йшлося про можливі наслідки публікації „Руської Зорі”. У листі митрополит нібито зазначав, що ім'я, приbrane Шашкевичем, є виразним доказом його російської орієнтації¹⁷. Недавно віднайдений оригінал цього листа показує, що ім'я *Руслан* вжите там у цілковито іншому контексті, як спроба Шашкевича приховати свою ідентичність¹⁸.

¹⁴ Черных С.Я. Словарь марийских личных имен / Марий ен лум-влак мутер. Йошкар-Ола, 1995. С. 381.

¹⁵ „Русалка Дністрова”... С. 247. Прізвище *Русин* наприкінці XVIII ст. було одним з трьох найбільш розповсюджених на Лемківщині (*Красовський І.* Прізвища галицьких лемків у XVIII ст. За матеріалами Йосифінського поземельного кадастру 1787-1788 рр. Центральний державний історичний архів у Львові, фонд № 19. Львів, 1993. С. 22). Брак ономастичних досліджень щодо інших територій Галичини не дає змоги з'ясувати, наскільки це прізвище було поширене у всьому краю.

¹⁶ Щурат В. На досвітках нової доби. Львів, 1919. С. 102. В. Щурат припускає, що члени „Руської трійці” почали приймати старослов'янські імена, існуючі та вигадані, за прикладом гуртків молоді у місті Вільно (Вільнюсі).

¹⁷ Цікаво, що деякі студенти Львівської духовної семінарії, замішані у польські нелегальні організації, називали Шашкевича і його прихильників *die Nikolaiden*, тобто *Миколайцями*, прихильниками російської орієнтації (царя Миколи І). Див.: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835-49 / Вид. К. Студинський. Львів, 1909. С. ХХІ; „Русалка Дністрова”... С. 207.

¹⁸ „Русалка Дністрова”... С. 63; Гуменюк Є. Слідами біографів Маркіяна Шашкевича // Шашкевичіана: 36. наук, праць. Львів; Вінніпег, 2000. Т. 3-4. С. 396-397.

Існує, все ж, простіше і правдоподібніше пояснення: у 1830-х роках ім'я *Руслан* було широко відоме серед читачів слов'янських літератур. Його впровадив у всеслов'янський обіг порівняно недавно, у 1820 р., Александр Пушкін у своїй поемі „*Руслан і Людмила*”¹⁹. Воно є зразком імені, поширення якого пов'язане з успіхом літературного твору²⁰. Ми не маємо прямих доказів, що „*Руська трійця*” читала цей твір, хоча, з огляду на його популярність²¹, це дуже вірогідно. Придивімося ближче до задуму Пушкіна й уявімо собі, як могли відчитати його тему в Галичині. Пушкінський *Руслан* звучить дуже по-українськи: він захищає Русь і її столицю Київ, яка для „*Руської трійці*” була столицею їхньої батьківщини, Руси-України. Шашкевич у своїх „*Псалмах Русланових*” виражає такий самий героїчний етос, коли від імені *Руслана* заявляє своєму невидимому ворогові:

„ [...] *вирвеш ми очі і душу ми вирвеш, а не возьмеш милості і віри не возьмеш, а не видреш любові і віри не видреш, бо руське ми серце та й віра руська!*”²²

Пушкін написав свою поему у 1817-1820 рр., через декілька років після публікації перших восьми томів Карамзінської „*Истории государства Российского*”. Декотрі з пушкінських героїв – київський князь *Володимир*, *Рахдай* і *Фарлаф* – узяті безпосередньо з „*Истории*”²³. У Карамзіна, однак, немає *Руслана*. Ймовірно, що цей персонаж був ви плодом авторської фантазії поета. За однією з інтерпретацій, ім'я *Руслан* виведене ним від слов'янського імені *Рослан*, яке побутувало у

¹⁹ Бірла М.В. Беларуская антрапанімія. 3: Структура уласных мужчынскіх імен. Мінск, 1982. С. 10.

²⁰ Іншим зразком такого імені є придумане В. Жуковським ім'я *Світлана*, яке звучить настільки „природно”, що нині рідко у кого виникає підозра про його штучне походження (*Никонов В.А. Имя и общество. Москва, 1974. С. 68-69*).

²¹ Свідченням цього є, зокрема, те, що „*Руслан і Людмила*” були вміщені у рукописному збірнику о. Михайла Петрушевича (1830-1840 рр.), разом із творами Жуковського, Карамзіна, Державіна і Крилова. (Див.: *Марковъ О. Н.В. Гоголь въ галицко-русской литературѣ // Извѣстия Отдѣлення русскаго языка и словесности императорской Академіи наукъ. СПетербургъ, 1913. Т. XVIII, кн. 2. С. 43*).

²² *Шашкевич М. Твори. Київ, 1973. С. 118. В. Щурат звернув увагу на те, що „Псалми Русланові” означає „Псалми Русинів” (Щурат В. На досвітках нової доби. С. 102).*

²³ *Tichoniuk B. Nazwy osobowe w poemacie A. Puszkina „Ruslan i Ludmila” // Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. Filologia. Opole, 1991. T. 28. S. 73-76.*

XVI ст. на Підляшші²⁴. А втім сумнівно, що ерудиція Пушкіна сягала настільки далеко, що він володів такими специфічними знаннями історії слов'янського світу. Правдоподібніше, пушкінський *Руслан* є дещо зміненою формою імен *Єруслан*, *Оруслан*, котру зустрічаємо у російських народних казках і котра походить від татарського „арслан” – лев²⁵.

„Руслан і Людмила” містить багато запозичень з народних казок²⁶. Одне з них – Русалка, традиційна героїня східноєвропейської народної культури. Варто підкреслити цікаву деталь: пушкінська Русалка – як у „Руслані і Людмилі”, так і в незакінченій поемі „Русалка” – живе у Дніпрі. На початку XIX ст. у культурному житті Санкт-Петербурга Русалка була відома власне у своїй українській (малоросійській) версії, відповідно до тогочасної літературної моди, привнесеної у столицю Російської імперії європейським романтизмом²⁷. Одна з найпопулярніших опер того часу називалася „Днепровская Русалка”, музику до котрої написав Каттеріно Кавос, а лібрето – Г. Краснопольський. Уперше вона була поставлена у Большому театрі 5 (17) травня 1804 р. Ця опера стала джерелом натхнення для молодого Пушкіна, коли він узявся творити свою „Русалку”. У свою чергу, опера Кавоса була інспірована популярною німецькою оперою „Das Donauweibchen” (Дунайська Русалка), написаною Фердинандом Кауером²⁸.

Існує очевидна схожість між образами Дніпрової та Дунайської Русалок і назвою першого українського літературного альманаху в австрійській Галичині. Опосередковано це підтверджує гіпотезу про пушкінські впливи на Шашкевича: як *Руслан*, так і *Русалка Дністрова* належать до того самого культурного кола, і навряд чи це є просто випадковістю.

Історія *Руслана* виразно демонструє, що ані Шашкевич, ані Пушкін не були аж такими оригінальними у своїй мистецькій фантазії: обидвоє використовували і запозичували сюжети й образи, котрі функціонували у великому культурному просторі, крайніми точками якого були Відень на Заході, Київ на Сході, Санкт-Петербург на Півночі і Балкани

²⁴ Ibid. S. 77.

²⁵ Бірила М. В. Беларуска антрапанімія. С. 106.

²⁶ Путеводитель по Пушкину // Пушкин А. Полное собрание сочинений. Москва. 1997. Т. 19 (информационно-справочный). С. 1253.

²⁷ Детальніше про це.: Luskj G. Between Gogol' and Sevcenko. Polarity in the Literary Ukraine: 1798-1847. Mtinchen, 1971. Passim.

²⁸ Ризентер В., Шемякин М. Возвращение Пушкинской „Русалки” / Под общ. ред. С.А. Фомичева. Санкт-Петербург, 1998. С. 150; Cavos, Catterino Albertovich // The New Grove Dictionary of Music and Musicians. 2 ed. 2001 (<http://www.grovemusic.com/shared/views/article.html>).

на Півдні. Значну частину цієї території замешкували східні слов'яни²⁹. Вони говорили взаємозрозумілими мовами і діалектами, утримували певну, хоча і не завжди ясну пам'ять про свій зв'язок з Київською Руссю, гостро відчували свою належність до східнохристиянського – православного чи греко-католицького – обряду. У 1830-х роках цей великий культурний простір ще не був чітко розділений між різними національними проектами. Лише поступово, під впливом відцентрової дії таких великих міських центрів, як Санкт-Петербург, Відень, Буда, Вільнюс і Київ та ін., поступово кристалізувалися відмінні національні ідентичності³⁰.

Богдан

Галичина була найбільш західною частиною цієї території, а Львів – її найбільшим містом, місцем зосередження адміністративної влади та центром культурного виробництва. Тутешні руські інтелектуали справили великий вплив на дискусії у східнослов'янському/східнохристиянському світі щодо того, як „вирізати” нові національні батьківщини з цього великого, але вельми різноманітного й амбівалентного простору. Вони розглядали декілька можливостей: утворення однієї-єдиної, об'єднаної східнослов'янської нації; асиміляцію русинів у модерні польську чи російську націю, кожна з яких тільки-но почала формуватися; утвердження ідентичності русинів як окремої нації – або як української, разом із т. зв. малоросами з Російської імперії, або як австро-русинської, разом з русинами Закарпаття і Буковини, або окремо від них, і, нарешті, витворення змішаної, українсько-білоруської („руської”) нації, за прообразом тої, котра існувала в Речі Посполитій³¹.

²⁹ Див. Шашкевичеву поезію „Згадка” (*Шашкевич М.* Твори. С. 31-33), котра насичена історичними та географічними образами з усього слов'янського світу. Остання її строфа звучить так:

*Із русина щирої груди [думка]
В побратимий летить край,
Побратимі де суть люди, –
Поza Волгу, за Дунай.*

Надзвичайно цікавою у контексті нашої статті є також дискусія між Яковом та Іваном Головацькими з приводу зовнішньополітичної орієнтації руського відродження у Галичині: „Русалка Дністрова”... С. 150-156; 161-169.

³⁰ Тут вжито схему, запропоновану Джоном А. Армстронгом на основі лінгвістичної теорії французького філолога Антуана Мартеля. Див.: *Armstrong J.* Myth and History in the Evolution of Ukrainian Consciousness // *Ukraine and Russia in their historical Encounter* / Ed. by P.J. Potichnyj, M. Raelff, J. Pelenski, G.N. Žekunin. Edmonton, 1992. P. 129-130.

³¹ Одна із вміщених у „Русалці Дністровій” (Русалка Дністровая. Київ, 1987. С. 61) дум у перших двох рядках явно відображає українсько-білоруський проект:

Ці дискусії точилися від початку XIX ст. аж до Першої світової війни. Загальний баланс між різними національними орієнтаціями серед галицьких русинів неодноразово змінювався³². Досить сказати, що у наступні десятиліття після виходу „Русалки Дністрової” Вагилевич наблизився до польського табору, Головацький вибрав проросійську орієнтацію, і можна тільки спекулювати, що сталося б з Шашкевичем, якби він не помер замолоду. Існувало багато причин того, що первісна українська орієнтація „Руської трійці” з плином часу підупала в силі. Більшість з них були пов'язані зі зміною політичної кон'юнктури, в якій розвивалося національне відродження серед галицьких русинів. Причини ж інтелектуального характеру впливали з того, як Шашкевич, Головацький і Вагилевич уявляли собі русько-українську націю. „Руська трійця” визначала свою націю як спільноту, що розмовляла однією спільною руською мовою. Оскільки мова австрійських русинів і підросійських малоросів була ідентичною, то вони, в уяві Шашкевича, Головацького і Вагилевича, творили одну націю³³. Таке філологічне визначення нації звужувало рамки цієї нації, оскільки узалежнювало національну ідентичність від кодифікації та стандартизації цієї мови³⁴. В умовах, коли граматик руської мови було заледве декілька, а словників взагалі не існувало, лише жменька освічених русинів могли розмовляти, а ще менше – писати нею. Ті, котрі все ж могли, мусили терпіти насмішки з приводу вживання „селянської мови”, що не надавалася до „високого стилю” політики і салонного життя. Деякі руські автори намагалися подолати численні проблеми, звертаючись до готових російських форм, додаючи, при потребі, запозичення з церковнослов'янської, німецької, польської мов та місцевого діалекту. Творячи таку „макаронну” мову, вони прагнули дистанціюватися від мови „неосвічених селян”. Але й це не допомагало перебороти кризу визначення ідентичності. У 1850-х роках Корнило Устиянович, молодий національний діяч, писав до свого батька, знаного руського поета Корнило Устияновича: „Скажи мені, тату, що ми властиво є? Ми мислимо по-німецьки, говоримо по-польськи, а пишемо як? – по-російськи!”³⁵

Ой Морозе, Морозине, преславний козаче,

Гей, за тобов ціла Литва [тут: Білорусь] й Україна плаче.

³² *Himka J.-P.* The Construction of Nationality in Galician Rus': Icarian Flights in Almost All Directions // Intellectuals and Articulation of the Nation / Ed. by R.G. Suny, M.D. Kennedy. Ann Arbor, 1999. P. 109-164.

³³ *Kozik J.* The Ukrainian National... P. 66.

³⁴ Про мовну кодифікацію руської мови у Галичині див.: *Мацюк Г.* Прескриптивне мовознавство в Галичині (перша половина XIX ст.). Львів, 2001.

³⁵ *Устиянович К.* М.Ф. Раєвській и російській панславизмъ. Споминки зъ пережитого і передуманого. Львів, 1884. С. 11.

Нову відповідь на це і подібні до нього питання у тому часі запропонував Богдан Дідицький (1827-1909), плідний руський літератор і публіцист. У 1866 р. він надрукував анонімно свою брошуру „В один час навчитися Малорусину по великоруськи”. У ній стверджується, що вся різниця між українською та російською мовами зводиться до відмінної вимови чотирьох букв церковнослов'янської кирилиці – „г”, „и”, „ѣ” та „е” (після приголосної). Як тільки-но „малороси” навчаться „за годину” вимовляти ці голосні „по великоруськи” – відразу розумітимуть російську мову. І навпаки, росіяни можуть легко навчитися української мови, якщо вони запам'ятають ці відмінності у вимові. Взаємозрозумілість української та російської мов були для Дідицького безперечним доказом того, що українці і росіяни можуть розвивати свої літератури без шкоди їхній національно-культурній єдності. Мовні розбіжності так довго не мають більшого значення, як довго „малороси” і „великороси” писатимуть церковнослов'янським алфавітом. У цьому сенсі філологічне визначення нації, запропоноване „Руською трійцею”, стало ще вужчим: тепер головним критерієм була навіть не мова, а лише алфавіт, в якому вона функціонувала писемно.

Дідицький прийшов до таких висновків на основі власного досвіду. Народившись у сім'ї греко-католицького священика, він і його брат-близнюк були хрещені як Теодозій і Антоній, на честь двох київських православних святих, Теодозія (Феодосія) й Антонія Печерських. Незважаючи на походження з руської сім'ї, Дідицького віддали до польської школи, й аж до 21-го року життя він не вмів читати кирилицею. Навчився цього щойно під час революції 1848 р. На той період припадає його літературний дебют у руській літературі як молодого поета під псевдонімом *Богдан*, що був дослівним слов'янським перекладом грецького імені Теодозій³⁶. З часом він став іменувати себе і

³⁶ Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (далі – ЛНБ НАН України), відд. рукописів, ф. 2 (Бібліотека „Народного Дому”), спр. 330/2, арк. 65зв. Володимир Шашкевич (син Маркіяна) стверджував, що при виборі цього імені Дідицький узяв собі за приклад Богдана Хмельницького. „В 1861 році бачилось єму, що він справжній гетьман руський, которому слідує довершити те, що начав Богдан перший, себ-то злучити галицько-руський народ із московським не тільки політично, як вчинив се Хмельницький з Україною, но і язиково...”. Дідицький навіть позичав студентам монографію Костомарова „Богдан Хмельницький”, „бо гадав, що молодіж набере із него („Богдана Хмельницького”. – *Я.Г.*) смаку до московської мови, або перейметься нарештє гадкою Богдана” (*Шашкевич В.* Якъ ми поступали досі й якъ би намъ дальше поступати // Русь. 1867. 9 червня. № 21. С. 2-4). Однак, виглядає, що твердження Володимира Шашкевича анахронічне: він приписує Дідицькому мотиви, якими він не міг керуватися у 1848 р. — тим паче, що Дідицький не

підписуватися вже виключно як *Богдан* Дідицький. Спільно з іншим *Богданом* – Іваном Головацьким, братом Якова, та Миколою Устияновичем і Михайлом Коссаком він редагував урядовий „Галицько-Руський Вістник”, який мав популяризувати серед галицьких русинів найновіші розпорядження центральної віденської влади. Редагування світського журналу виявилось набагато важчою справою, аніж писання власної поезії. Головна проблема полягала у постійній потребі перекладу офіційних німецьких документів, багатих, зокрема, на абстрактні терміни, що були відсутні й у місцевому руському діалекті, і в церковнослов'янській мові. Щоб якось дати собі раду з цією проблемою, Дідицький почав самотужки компонувати словничок термінів, вибираючи їх з українських текстів, опублікованих у Російській імперії, та з існуючих на той час російських, чеських і сербо-хорватських словників. Дуже скоро він переконався, що найкраще задовольняє його потреби російський словник. За його оцінкою, серед кожних 100 слів з російського словника важко знайти хоча б 10 слів, котрі не були б легко зрозумілими для галицьких русинів. У 1849 р. Дідицький також мав зустрічі з російськими офіцерами, які зупинилися в парафії його батька, коли російська армія переходила через Галичину по дорозі до революційної Угорщини. У розмовах з ними він і відкрив „правило чотирьох букв”. З того моменту Дідицький покинув свої плани творити літературу „селянською” мовою³⁷.

Його новими літературними ідолами стали Микола Гоголь й Александр Пушкін. Він знайшов їхні твори в особистій бібліотеці Якова Головацького, тоді вже професора новозаснованої кафедри руської мови і літератури у Львівському університеті. І Богдан Дідицький, і Яків Головацький у той час сушили собі голову над питанням, котре поставив Пушкін:

стільки вибрав собі нове ім'я, скільки просто переклав з грецької на руську мову ймення, котре йому дали при хрещенні батьки. Традиція витлумачувати грецькі імена „по-простонародному” стала звичною вже у 1860-х роках. Попри це, анонімний патріот зі Самбора, дописувач до редагованої Дідицьким газети „Слово”, все ж таки радив усім, хто перекладає свої імена, не забувати справжнє ім'я свого патрона: „должен кождий Юрко знати, же его покровитель на небесах зветься Георгій, же Иванъ має заступникомъ Іоанна перед Богомъ” (*a. b. зь Самбора. О прозвищахъ и именахъ // Слово. 1862. 29 Септемврія (11 Октобрія). С. 130*). Про Богдана Дідицького див.: *Sereda O. Sharping of a National Identity: Early Ukrainophiles and Mystique of Cossack Ukraine in Austrian Eastern Galicia 1860-70s. Ph. D. Dissertation. (Central European University. Budapest, 2003)*.

³⁷ Див. його автобіографію: *Своежитъевыи записки Богдана А. Дѣдыцкогo. Львовъ, 1906. Ч. 1. Где-що до історії саморозвиття языка і азбуки Галицкой Руси. Passim.*

„Славянские ли ручьи сольются в русском море?
Оно ль иссякнет? вот вопрос”³⁸.

Дідицький відшукав відповідь на нього у словах Гоголя: той уважав малоросів і великоросів спорідненими душами, що доповнюють одна одну, і в жодному разі не надавав перевагу одним над другими³⁹.

Дідицький був однією з ключових фігур у руському національному таборі 1860-1880-х років, коли у ньому домінувала русофільська орієнтація. У 1861-1871 рр. він став редактором провідної руської газети „Слово”, котра 1866 р. проголосила доктрину культурної єдності все-руської нації „від Карпат до Уралу”. Було би, однак, грубим спрощенням назвати Дідицького й інших русофілів російськими націоналістами, їхня позиція мала важливі нюанси⁴⁰. Як і Гоголь⁴¹, Дідицький ніколи не тяжів до повної асиміляції українців у всеруську культуру. Якраз навпаки – силу і міцність цієї культури він вбачав у збереженні етнічно різних, української і російської, культур. Гарантією такого співіснування, на його думку, було збереження церковнослов'янської кириличної азбуки. Тому він боровся проти впровадження у галицько-руські публікації як латинського алфавіту (т. зв. алфавітна війна 1851-1859 рр.), так і спрощеної кириличної азбуки, т. зв. фонетики, котра підкреслювала український характер галицько-руського діалекту. Дідицький виграв першу битву, однак програв другу: у 1892 р. фонетика була запроваджена у галицьку шкільну систему. До самого кінця свого життя він сприймав це як особисту трагедію, що утвердила перемогу „українських сепаратистів” над його вимріяним всеруським проектом.

Миرون

Одним з перших, хто зауважив, що пушкінська *Русалка* має українське коріння, був Іван Франко⁴² (1856-1916). Подібно до Шашкевича, він уживав ім'я *Руслан* як свій псевдонім. Але для нього це ім'я не мало такого важливого значення, як для його славного попередника: Франко користувався ним дуже спорадично, протягом порівняно короткого періоду (1879-1883)⁴³.

³⁸ Пушкин А.С. Сочинения: В 3 т. Москва, 1955. Т. 1. С. 306.

³⁹ Своежытьевыи записки Богдана А. Дѣдыцкого. Ч. 2: Взглядъ на школьное образование галицкой Руси в XIX ст. С. 17.

⁴⁰ Докладніше про це: Wendland A.V. Die Russophilen in Galizien. Ukrainische Konservative zwischen Oesterreich und Rußland, 1848-1915. Wien, 2001.

⁴¹ Див.: Luckyj G. Between Gogol' and Ševčenko... P. 123.

⁴² Франко І. Зібрання творів: У 50 т. Київ, 1978. Т. 11. С. 286.

⁴³ Іван Франко. Бібліографія творів. 1874-1964 / Склав М.О. Мороз. Київ, 1966. С. 439-440.

Відмінності у вживанні цього псевдоніма між Шашкевичем і Франком – глибоко символічному у першому і спорадичному у другому випадку – відображають динаміку русько-українського націоналізму в Галичині, його перехід до нових наративних стратегій та нових символів, у міру того, як він еволюціонував від діяльності кількадесят чи кількасот інтелектуалів у справді масовий рух. Якщо твори Шашкевича писалися для освічених читачів, котрі, як і він, були переважно греко-католицькими священиками та членами їхніх сімей, то Франко орієнтувався на нову і масову аудиторію – світську інтелігенцію та освічених селян.

Змінився також і зміст творів. Коли сам Франко читав „Русалку Дністрову” у 1870-х роках, він її зовсім не зрозумів – такими неясними та неконкретними здалися йому головні ідеї цього альманаху⁴⁴. Франко визнавав Шашкевичеві твори революційними, та лиш настільки, наскільки вони запровадили „селянську” мову у високу літературу⁴⁵. Франкова діяльність виявилася революційною в кількох відношеннях: він був соціаліст й атеїст, проповідник фемінізму і „вільної любові”. Як порушника суспільного спокою, його „проскрибувало” галицько-руське „вище товариство”, дуже консервативне за своєю мораллю і звичками. Часте вживання псевдонімів для Франка нерідко було способом прорватися через офіційну та громадську цензуру. А позаяк він був першим українсько-руським інтелектуалом у Галичині, котрий жив виключно за рахунок пера, то в умовах частих переслідувань і вимушеної суспільної ізоляції приховування своєї ідентичності під псевдонімами було й засобом його виживання.

Франко найчастіше – у 178-и з усіх 337-и зареєстрованих випадків уживання псевдонімів – вдавався до підпису Ммрон⁴⁶. На відміну від *Руслана* і подібно до *Богдана*, це було справжнє, природне, а не вигадане ім’я – ім’я християнського мученика, яке значилося у церковному календарі під датою 7 серпня старого стилю (і, відповідно, 20 серпня нового стилю)⁴⁷. Франко народився на Підкарпатті – в історичному регіоні, де дуже довго домінували уклади т. зв. Традиційного

⁴⁴ Франко І. Зібрання творів... Т. 49. С. 243.

⁴⁵ Франко І. Зібрання творів... 1980. Т. 26. С. 89-93.

⁴⁶ Іван Франко. Бібліографія творів. С. 439-440. До підрахунку не взято ті випадки, коли Франко підписувався легко впізнаваними криптонімами: *I. F.*, *I. Fr.*, *Iw. Fr.*:

⁴⁷ Мѣсяцесловъ въ поздравленіе угорскихъ русиновъ на годъ 1857. Издаватель Александр Духовичъ. Львовъ, б. р. [1856]. Без нумер. стор.; Мѣсяцесловъ господарскій Львовскій на годъ 1857. Львов, б. р. [1856]. Без нумер. стор.

християнського суспільства⁴⁸. Тут вибір імені для дитини найчастіше визначався церковним календарем (якщо хлопчик, скажімо, був народжений у день св. Димитрія, тобто 6 листопада, то при хрещенні він одержував ім'я *Димитрія (Дмитра)* – вважалося, що дитина сама собі „принесла” ім'я). Оскільки Франко народився 27 серпня 1856 р., то його могли назвати *Мионом*. Наприкінці 1870-х – на початку 1880-х років Франко написав серію автобіографічних оповідань, де вивів себе під образом малого сільського хлопчика *Мирона*.⁴⁹ У цих оповіданнях він стверджував, що так його кликали вдома.

І тут починається загадка. Відповідно до запису у метричній книзі села Нагуєвичі, Франко був хрещений як Іван (другого імені йому не дали). Щобільше, метрична книжка не фіксує у цьому селі жодного випадку хрещення іменем *Мирон* у 1848-1864 рр. (тобто у період, за який збереглися записи)⁵⁰. Річ у тім, що, згідно з місцевою традицією, ім'я *Мирон* було *природним*, але *незвичним*. Дитину, за сільським звичаєм, називали тут відповідно до статусу новонародженого: законнонароджених – іменами головних християнських святих, тобто тих святих, котрі у церковному календарі стояли на самому початку списку під відповідною датою; незаконнонароджених – іменами святих, які подавалися у кінці списку⁵¹.

Мирон належав до другої групи. Виникає питання: чому батьки Франка могли дати своєму законнонародженому сину таке дивне ім'я? Відповідно до родинної історії, відомої серед нащадків Франка⁵², це було пов'язано з обставинами його народження. Франко з'явився у сім'ї, що була уже другою для його батька, Якова Франка. Його дружина, як і діти від першого шлюбу, померли. Він одружився вдруге зі

⁴⁸ Традиційне суспільство, з особливим наголосом на галицький та український випадки, описано в: *Dobrowolski K. Peasant Traditional Culture // Peasants and Peasant Societies / Ed. by Th. Shanin. Middlesex (England), Baltimore (MD, US), Ringwood (VI, Australia), 1971. P. 277-298; Химка І.-П. Історія, християнський світ і традиційна українська культура: Спроба ментальної археології // Україна модерна. Львів, 2001. Ч. 6. С. 7-24.*

⁴⁹ Оpubліковані в окремій збірці: *Франко І. Галицькі образки. Серія перша. Львів, 1885.* Згодом неодноразово передруковувалися у різних одно- та багатотомних зібраннях творів Франка.

⁵⁰ Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 201 (Львівська греко-католицька консисторія), оп. 4-а, спр. 4024, арк. 37.

⁵¹ *Грицак Я. „Яких-то князів були столиці в Києві?”...: До конструювання історичної пам'яті галицьких українців у 1830-1930-ті роки // Україна модерна. Львів, 2001. Ч. 6. С. 87-88.*

⁵² *Горак Р. Легенди про народження Івана Франка // Літературна Україна. 2001. 30 серпня. С. 2.*

значно молодшою від себе Марією Кульчицькою, зі сусіднього села Ясениця Сільна, котра й народила йому через рік по шлюбі довгожданого первістка. Батько дуже боявся втратити свого сина. Тому сім'я вдалася до трюку: щоб „обдурити смерть”, удома до нього зверталися іншим іменем, аніж записано у церковній метриці. Коли смерть прийде забирати дитя, вона не зможе його знайти через те, що його ім'я змінене. Цей трюк був широко розповсюджений у традиційному селянському суспільстві Східної та Центральної Європи⁵³. Проте численні документи і матеріали, котрі стосуються Франкової біографії, не подають прямого підтвердження цій родинній історії⁵⁴. За свідченням Франка, у сім'ї його називали зменшувально-пестливим *Іванцьом*, *Іванчиком*⁵⁵, а Василь Стефаник, який під час свого навчання у Дрогобичі декілька разів відвідував Нагуєвичі, зауважив, що Франка у рідному селі кликали *Ясьом*⁵⁶.

Існують вагомі підстави думати, що Франковий вибір псевдоніма *Мирон* є частиною його далекосяжної програми вигадати для себе власну селянську ідентичність. За різних обставин і з різних нагод він називав себе „мужиком”, писав чи говорив про себе як вигодованого „чорним селянським хлібом і працею твердих селянських рук”, як про селянського сина, „що завжди стояв близько до життя своїх братів і свояків у селянському каптані” і був готовий „віддати свої сили на службу селянських інтересів”. Справжня історія Франкового життя інакша. Він народився у селі. Але сам факт його народження у селі не робив його селянином. Сім'я його батьків була змішаною за своїм соціальним статусом. Батько – заможний сільський коваль, нібито (як це припускав сам Франко) з німецьких колоністів. Мати – зі сім'ї дрібної шляхти. Щодо розміру своєї власності ця збідніла шляхта мало відрізнялася від місцевих селян. Але вона старалася утримати свою соціальну відстань від селянства: оселялася й мешкала окремо (у т. зв. загородах чи засцянках), одягалася зовсім інакше, зберігала власний

⁵³ Толстой Н.И., Толстая С.М. Имя в контексте народной культуры // Язык о языке / Под общ. руковод. и ред. Н.Д. Арутюновой. Москва, 2000. С. 603-604, 608-609.

⁵⁴ Існують, однак, непрямі підтвердження, що традиція заміни імені частково підтримувалася у сім'ї Франків: Франкового брата Захара вдома звичайно називали Михайлом (*Франко І. Зібрання творів... 1979. Т. 19. С. 193*). Проте, повторимо, ці опосередковані аналогії не можуть служити вирішальним доказом. Окремо треба додати, що Франко рішуче виступав проти того, щоб його оповідання про Мирона використовували як джерело для написання письменникової біографії (*Басс І. Іван Франко. Біографія. Київ, 1966. С. 19*).

⁵⁵ Франко І. Зібрання творів... 1986. Т. 48. С. 96.

⁵⁶ Стефаник В. Вибране. Ужгород, 1979. С. 231, 237.

кодекс моралі і намагалася одружуватися тільки з тими, хто або походив з шляхти, або дорівнював їй за соціальним статусом⁵⁷. Останнє стосувалося Франкового батька: він вийшов із сім'ї вільних селян, котрі ніколи не знали панщини, був багатим і поважаним ковалем, і тому визнавався гідним шлюбу з шляхтянкою⁵⁸.

Франкова рання біографія радикально відрізнялася від життя селянських дітей. Діти у селянських сім'ях починали працювати дуже рано, у віці 5-7 років, а з 8 років хлопчики нерідко допомагали батькам у важких сільськогосподарських роботах⁵⁹. Аж до смерті свого батька (1865) – а можливо, і кілька років по тому – Франка не залучали до фізичної роботи. Але найбільш відмінною рисою Франкової біографії є те, що з 8-річного віку його віддали навчатися у сусіднє місто Дрогобич, де у 1875 р. він закінчив гімназію і вступив до Львівського університету. У 1860-1870-х роках такі випадки у Галичині були справді рідкісними. Батьки-селяни вельми неохоче віддавали дітей до школи на довший період, оскільки брак ще одної пари робочих рук міг підірвати їхнє господарство. Свою роль відігравали і певні світоглядні настанови. Абсолютизація тяжкої фізичної праці творила основу селянської ідентичності. Селяни дуже критично і зневажливо ставилися до щоденних звичок привілейованих класів. Вони вважали їх паразитами і неробами, бо інтелектуальна праця, на думку селян, – це не праця взагалі. У світогляді селянства освіта становила розділову лінію між „нами” і „ними”: „панамі” були не лише поміщики чи шляхта, але й усі освічені. Значною мірою, такі настанови відображали підставове заперечення модерної культури й освічених класів як носіїв цієї культури⁶⁰.

⁵⁷ *Śliusarek K.* Włociańscy i niewłociańscy mieszkańcy wsi galicyjskiej w XIX wieku. Wzajemne relacje // *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne.* Kraków, 1999. Zesz. 126. S. 118, 122.

⁵⁸ *Негребецький І.* До родоводу Івана Франка // *Спогади про Івана Франка* / Упор. М. Гнатюк. Львів, 1997. С. 556.

⁵⁹ *Чмелик Р.* Мала українська сім'я другої половини XIX – початку XX ст. Львів, 1999. С. 104-106.

⁶⁰ *Heretz L.* Russian Apocalypse, 1891-1917: Popular Perceptions of Events from the Year of Famine and Cholera to the Fall of the Tsar. A Thesis presented ... in Partial fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy in the Subject of History. Dissertation. Harvard University, 1993. P. 184-186; *Пеленський З.* Між двома конечностями. Причинок до соціології українського національно-визвольного революційного руху в Західній Україні між обома світовими війнами // Євген Коновалець та його доба. Мюнхен, 1974. С. 513-516; *Присяжнюк Ю.П.* Ментальність українського селянства в умовах капіталістичної трансформації суспільства (друга половина XIX – початок XX ст.) // *Український історичний журнал.* 1999. № 3. С. 26-27.

Як правило, селяни поступалися тільки під тиском ззовні, внаслідок втручання місцевого священика, вчителя чи поміщика, котрі брали на себе важкий обов'язок переконати селянських батьків віддати їхнього здібного сина до міської гімназії (концепція гімназійної освіти для сільських дівчат тоді ще не існувала). У Франковому випадку доля дитини була визначена, правдоподібно, його бабцею Людвікою Кульчицькою. Вона взяла опіку над своїм талановитим й улюбленим внуком, наполягаючи на тому, щоб він дістав повну освіту. Сама вона, дуже швидко овдовівши, все ж спромоглася дати освіту всім своїм синам. Заради цієї мети вона навіть наважилася на такий радикальний крок, як продаж землі. Це було зовсім неприйнятно для селян – для них земля мала майже сакральне значення: це була їхня „батьківщина”, котру не можна продавати⁶¹, а тим паче, тільки для того, щоб забезпечити навчання дітей.

З роками Франко відчужувався від рідного села. Рано осиротівши (його мати померла у 1873 р.), він усе рідше навідувався у Нагуєвичі. Завдяки своєму дядькові по материній лінії, греко-католицькому священикові, юнак усе сильніше інтегрувався у середовище священицьких сімей. Ще зовсім молодим закохався у священицьку дочку і більшу частину своїх літніх канікул проводив у будинку її батька, де був репетитором молодшого брата своєї коханої. Молодий Франко вважався дуже доброю „партією” для шлюбу зі священицькою дочкою. Його літературні таланти давали підставу надіятися, що згодом він займе посаду університетського професора або, щонайменше, учителя гімназії, а отже, матиме стабільне і респектабельне становище. Франко сам докладав чималих зусиль, щоб відповідати цим очікуванням, як і стандартам свого нового соціального оточення. Тодішні Франкові друзі відзначали його „інтелігентсько-попівські звички”, яких він набрався зі священицького середовища⁶². На фотографії з тих часів бачимо його одягнутим по моді денді, листи ж його до коханої писані німецькою мовою⁶³. Як початкуєчий літератор, Франко прибрав собі ім'я *Джеджалик*, котре явно віддавало богемною атмосферою. Він хотів творити лише для освічених класів галицького суспільства і не мав ані наймен-

⁶¹ Характерне під цим оглядом оповідання Франка „Батьківщина” (Франко І. Зібрання творів... 1979. Т. 21. С. 391-423). Про сакралізацію землі як один з підставових елементів селянської ідентичності див.: *Kochanowicz J. Spór o teorię gospodarski chłopskiej. Gospodarstwo chłopskie w teorii ekonomii i w historii gospodarczej. Warszawa, 1992. S. 39-47.*

⁶² Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876-1895). Чернівці, 1910. Т. II. С. 57.

⁶³ Іван Франко. Документальні фотографії / Упор. І.П. Слупський. Вид. 2-е, доп. Б. д., б. м. [Львів, 1971]. С. 23, 25.

того наміру – як признавався своєму приятелю – „писати по-хлопськи, за хлопів і для хлопів”⁶⁴.

Зміни почалися під час другого року його навчання у Львівському університеті (1876), під впливом київського професора Михайла Драгоманова. У 1875 р. Драгоманов був позбавлений свого місця праці у Київському університеті за свою соціалістичну й національно-українську діяльність. Він покинув Російську імперію і виїхав на Захід. По дорозі до Відня зупинився у Львові і був шокований провінційним рівнем тутешнього інтелектуального життя. Драгоманов поставив собі за мету його „з’європеїзувати” і „зукраїнізувати”. Головними виконавцями цього плану він вибрав оточення студентського журналу „Друг”, членом редакції якого був Іван Франко. У своїх трьох „Листах до редакції „Друга”” (1875-1876) Драгоманов радив, серед іншого, молодим руським інтелектуалам читати якомога більше російської прогресивної літератури. Ця література, сподівався він, приведе їх до *хлопоманства*, а *хлопоманія* за сучасних умов, коли абсолютна більшість селян на українських землях у Російській та Австрійській імперіях є українцями, – неминуче – до українофільства⁶⁵. „Листи...” спровокували справжню інтелектуальну революцію у студентському середовищі. Франковий приятель Михайло Павлик повідомляв у листопаді 1876 р. до Драгоманова про зміни, які сталися зі самим Франком та іншим членом редакції „Друга” Антоном Дольницьким:

*„Нові гадки йдуть межі молодім незаметно, але сильно [...] Дольницького б не впізнали, Франка – також. Він хотів було відібрати собі життя, що таке уперед думав і писав...”*⁶⁶

З усіх руських студентів Франко і Павлик першими відгукнулися на послання, котре містилося у „Листах...” Драгоманова. Під його ідейним проводом з-за кордону – Драгоманов осів у Женеві, найбільшому центрі революційної еміграції з Російської імперії – вони створили й очолили рух, покликаний перетворити молодих руських інтелектуалів в українських соціалістів. Вони робили це на підставі свого низького соціального походження, як „селянські сини” – хоча це було правдою лише стосовно Павлика, котрий народився у заможній селянській сім’ї.

⁶⁴ Переписка Михайла Драгоманова... Т. II. С. 96. За іншою версією: „Я пишу для інтелігенції, а для хлопа не гадаю” (Там само. С. 57).

⁶⁵ Ширше це питання розглянуто в: *Himka J.-P. Socialism in Galicia. The Emergence of Polish Social Democracy and Ukrainian Radicalism (1860-1890)*. Cambridge (MA), 1983. P. 46-56.

⁶⁶ Переписка Михайла Драгоманова... (1876-1895). Т. II. С. 96.

Франковий випадок був іншим – і за його походженням, і за його культурою, тож Павлик часто докоряв йому за „шляхетські звички” і за зв’язки зі священницьким середовищем, не достойні справжнього „хлоповича”⁶⁷. Та Франко швидко вчився. Він перестав уживати німецьку мову у листах до своєї коханої, пояснивши їй це так:

„А питаєш, може, чому пишу тепер по-руськи, а не по-німецьки? Проста річ. Німецька бесіда – то для мене модний фрак, котрим строїться не раз і такий штуцер, котрому по кишенях вітер свище. Но руська бесіда – то для мене той любий, домішній убір, в котрім всякий показується другому таким, яким єсть, в котрім і я тебе найбільше люблю! Руська бесіда – то бесіда мого серця!”⁶⁸*

Світлина Франка з 1881 р. свідчить, що ці одкровення були правдивими і в іншому сенсі: його богемний одяг – „модний фрак” – зник, натомість з’явилася непретензійна вишивана сорочка, символ української селянської культури⁶⁹. Зник також його претензійний псевдонім *Джеджалик*, замінений селяноподібним *Мироном*. Здається, це мало глибокий зміст: як ім’я, котре давано лише байстрюкам, воно означало осіб, які були селянського походження, але все ж відрізнялися від інших „нормальних” селянських дітей, були „якимись не такими, як люди”. Ненормальність полягала у винятковій обдарованості її носіїв. Через це ті відчували труднощі у спілкуванні зі своїми однолітками, навіть – зі своїми батьками. Однак, подорослішавши, вони несли слово правди під селянські солом’яні стріхи. Багато хто з них таки не доріс до того, щоб виконати цю благородну місію – або не дістав своєчасно необхідної підтримки й освіти, або здався під тиском соціальних обставин. І тільки деяким – як самому Франкові – вдалося витримати і стати апостолами нового вчення. Франко намагався переконати своїх читачів, що галицькі села переповнені такими дітьми, до яких він

⁶⁷ Павлик жалів, що Франко „так опутаний думками нашої інтелігенції: тай коби хоть попович – але ні; ну, розбери, відки то все?” Головним джерелом „Попівських” впливів він уважав Ольгу Рошкевич (Там само. С. 30, 57). Повз увагу Павлика пройшов чомусь той факт, що дядько Франка сам був священником, і Франко проводив у нього свої канікули, як і в інших священницьких сім’ях.

* Франт.

⁶⁸ *Франко І.* Зібрання творів... Т. 48. С. 46.

⁶⁹ Іван Франко. Документальні фотографії. С. 27.

належав у дитинстві, і досить лише знести соціальні бар'єри, як постане ціла нація „Миронів”⁷⁰.

Етос праці на користь власного народу, що його найкращі якості знайшли втілення у селянстві, обійняв ціле покоління галицьких русько-українських інтелектуалів, котрі виступали на громадсько-політичну сцену у 1880-1890-х роках. Для них Франко виконував роль певного зразка, за яким вони прагнули моделювати свою діяльність і творчість, проте робив це не як реальний фізичний *Іван*, а як уявний *Мирон* – певний архетип, що, з одного боку, уособлює щонайліпші риси селянства, а з іншого – легітимізує їхню працю серед народу. Юлія Шнайдер, українська письменниця напівнімецького походження (більш відома під псевдонімом Уляна Кравченко), котра перебувала під сильним Франковим впливом, згадувала про свій досвід сільської учительки на Дрогобиччині у 1890-х роках:

„[М]ої учні знали про те, що Мирон – це Іван Франко, наш народний поет. Знали, що він син селянина-хлібороба із близького від Сільця села Нагуєвичі, що саме в цьому 1898 році припадає ювілей – чверть століття літературної його праці. Оповідала їм про важке життя Франка. Він у поті чола працює, пише повісті і поеми для дорослих і дітвори. Він відчуває цілою душею горе поневоленого народу, нужду пролетарів та бажає їх усіх, гноблених і голодних, своїм сильним, палким словом з'єднати до боротьби за рівні людські права.

Мої учні бачили в моїй кімнаті світлинку нашого дорогого письменника. Вони чули від мене, що Франко убого одягається та носить селянську вишивану сорочку і були би ми його навіть серед юрби пізнали.

Раз, коли в часі перерви учні гуляли на шкільному обійсті, переходив попри тин тутешній газда Червінський. Мужчина у розцвіті сил, середнього росту, обличчя його бліде та суворе, очі сині, чоло високе, чуприна ясна, буйна. Я моїм учням сказала: „Газда Червінський подібний до Івана Франка. Він як рідний його брат”.

Часто стрічала я на селах Підгір'я людей, схожих на Франка, неначеб двійняків його. Це той сам тип – а він найясніша еманация цієї землі.

І тут між моїми учнями був помітний хлопчик Івась. Коли дивилась я на нього, гадала: так, певно, виглядав малий Мирон.

⁷⁰ Франко І. Зібрання творів... 1978. Т. 15. С. 65, 70-71.

*Бліде личко, сині світлі очі, виїмкове високе чоло, буйна і кучерява чуприна – це була того зверхня схожість; велика відживність на все, що гарне і величаве – це схожість психічна*⁷¹.

Іронія ситуації полягала в тому, що Франка по-іншому трактували у його рідному і сусідньому селах. Місцева шляхта і надалі вважала його „своїм”, твердячи, що жоден селянський син не міг би написати стільки, скільки він. А деякі місцеві селяни ставилися до нього неприязно, гадаючи, що Бог покарав його божевіллям за його освіченість та невіру⁷². Маємо серйозні підстави стверджувати, що за час Франкового життя селяни читали дуже мало його творів, і то здебільшого не ті, котрі він спеціально писав для селянства з метою його освідомлення у душі націоналістичної та соціалістичної пропаганди⁷³.

Потрібно було багато часу і зусиль, аби й інтелектуали, і селяни почали однаково трактувати Франка як „свого”. Сам Франко дуже сильно доклався до того, щоб і ті, й інші чули себе однаково „вдома” у своїй нововіднайденій національній українській Батьківщині. Надзвичайно важливе значення мав його внесок у творення сучасної української мови, особливо у витворення абстрактних понять, котрих бракувало селянській говірці. Достатньо зазирнути у міжвоєнні словники української мови, щоб переконатися, як часто вони покликаються на Франкові твори⁷⁴. Галицька українська мова справляла велике враження на

⁷¹ *Кравченко У.* Пам'яти друга. Вірші в прозі, статі, спогади, листи. Львів, 1996. С. 87-88. Відомі також листи іншої сільської вчительки Ольги Білінської, котра зверталася до Франка виключно як до *Мирона*: Інститут літератури імені Тараса Шевченка НАН України, ф. 3 (архів Івана Франка), спр. 1603, арк. 111-113.

⁷² *Кобилецький І.* Дещо про Івана Франка // Спогади про Івана Франка. С. 41.

⁷³ Найохочіше селяни читали ті твори Франка, які мали яскраву казкову або пригодницьку фабулу або ж стосувалися їхньої історії: „Захар Беркут”, „Лис Микита”, „Панські жарти”. (Див.: *Франко І.* Зібрання творів... Т. 49. С. 406; *Кобилецький І.* Дещо про Івана Франка. С. 40; ЛНБ НАН України, відд. рукописів, ф. 641 (М. Возняка), спр. 147, арк. 10).

Вірші ж селяни відмовлялися слухати взагалі, вважаючи їх різновидом „співанок” (*Франко І.* Зібрання творів... 1982. Т. 33. С. 418):

„*„Се для дівчат для дітей”, – кажуть не раз поважні господарі, коли їм упаде в руку така книжка. Навіть про такі поезії, як Шевченкові, говорять не раз: „Та що нам тут читати! То співанки, а нам, старим, уже не до співанок”*”.

Це питання розглядатиметься детальніше у розділі „Хто читав Франка?” у майбутній книжці „Іван Франко: молоді роки”.

⁷⁴ *Шевельов Ю.* Внесок Галичини і формування української літературної мови. Львів; Нью-Йорк, 1996. С. 60.

українських інтелектуалів з Російської імперії. Український письменник Н. Романович-Ткаченко так описував відчуття свого героя – молодого українського революціонера з Російської імперії, який слухав на мітингу мову галичан:

„Тут, серед сеї блискучої юрби, в залі, залитій світлом – він чує мову своїх степів, своїх ланів, мову, якою говорять ті брати його, що живуть в тісних халупках без світу і повітря. Правда, мова ніби трохи відмінна, але се природна зміна, як і те, що з ним сталося: він той самий, що уродився під селянською стріхою і наче не той тепер: не в селянській сорочці, не в світі, а в „німецькому” убранню. Але проте він той самий”⁷⁵.

Епілог

1890-ті роки були свідками зародження масової русько-української політики у Галичині. Її дебютом стало перепоховання Маркіяна Руслана Шашкевича, „найщирішого сина Руси”, 19-20 жовтня 1893 р.⁷⁶ Його тлінні останки були перенесені з далекого села і після урочистої процесії через центр Львова поховані на Личаківському цвинтарі. Іван Франко у своїй кореспонденції про ці урочистості, опублікованій у газеті „Kuryer Lwowski”, зазначив, що ніколи досі Львів не бачив такої великої кількості русинів (бл. 10 тис., включно зі селянами)⁷⁷.

П'ять років по тому, у 1898 р., аби протиставитися офіційному святкуванню 50-річчя правління Франца Йосифа, місцеві русино-українці організували свою серію урочистостей: 25 років літературної діяльності Франка, 50 років скасування панщини у Галичині, 100 років української літератури і 250 років українського козацького повстання під проводом Богдана Хмельницького. Всі ці заходи відзначилися масовою участю. Одним з головних і довготривалих результатів цих акцій було те, що з того часу руський табір став послідовно вживати нову національну назву: Русь-Україна, на відміну від попередньої – Русь⁷⁸.

⁷⁵ Літературно-Науковий Вістник. 1914. Т. 65. С. 145. (Цит. за: Шевельов Ю. Внесок Галичини... С. 65).

⁷⁶ Луцьк І.Я. Пам'яті Маркіяна Руслана Шашкевича найщирішого сина Руси въ пятьдесятлѣтну памятку Єго смерти и въ пмятку (sic!) перенесення Єго мощей зъ Новосѣлок лѣскихъ до Львова на днях 19. и 20. жовтня 1893 року. 2-е вид. Бережани, 1893.

⁷⁷ [Franko I.]. Pogrzeb popiołów sp. Marciana Szaszkewicza // Kuryer Lwowski. 1893. 2 listopada. S. 2; Ejusd. Z pogrzebu Szaszkewicza // Ibid. 1893. 3 listopada. S. 3.

⁷⁸ Грушевський М. Апостолові праці // Спогади про Івана Франка С. 214-215.

Іван Франко помер у 1916 р. На його похорони у Львові прийшло 10 тис. людей. Беручи до уваги, що тривав другий рік війни і що більшість чоловіків призовного віку на той час уже мобілізували на фронт, це було масовою подією. У численних траурних промовах й адресах – серед інших, зачитаних або написаних від імені селян, – Франка називали „найбільшим сином України”⁷⁹.

Богдан Дідицький помер у 1909 р. майже ніким не поміченим, і в похоронах „патріарха і просвітителя Руси” взяла участь лише невелика група людей⁸⁰. Ця траурна церемонія не була позбавлена трагікомічних моментів. На неї з’явилася громадка українців з Російської імперії, які перебували тоді у Львові. Та як вони не вслухалися у погребальні промови, їм годі було зрозуміти „русский язык с малорусским произношением” – настільки її німецький синтаксис та численні галицизми віддаляли її як від російської, так і від української мови⁸¹.

У сучасному українському Львові можна знайти численні приклади вшанування пам’яті Маркіяна Шашкевича та Івана Франка – пам’ятники, встановлені обидвом у центральній частині міста, університет, названий на честь Франка тощо (є навіть приватна фірма з продажу сантехніки під назвою „Русалка Дністрова”). Однак ніде не знайдеш прикладів вшанування Богдана Дідицького. Що й не дивно: з погляду переможного українського націоналізму (і, відповідно, української національної історіографії) він зробив помилковий вибір, перейшовши з українофільської на русофільську орієнтацію. За це і був покараний – замовчуванням і забуттям.

Зовсім інакше сталося з його прибраним іменем. У перші десятиліття ХХ ст. ім’я *Богдан* перетворилося на одне з найпопулярніших у Галичині. Зрозуміло, що його ідентифікували не з Богданом Дідицьким, а з Богданом Хмельницьким⁸². Не прижилося у Галичині ім’я *Руслан* –

⁷⁹ *Возняк М.* Пам’яті Івана Франка (Опис життя, діяльності і похорону). Відень, 1916. *Passim*.

⁸⁰ Одною з причин могло бути те, що Дідицький помер посеред різдвяних свят, коли русько-українські газети не виходили – див.: Б.А. Д’їдицькій // Галичанин. 1909. 9 (22) січня. Ч. 6. С. 1.

⁸¹ Про вражіння з „русскихъ” виступів на похороні Б. Дідицького // Діло. 1909. 23 січня. Ч. 15. С. 3. Підпис: *П-ий*. Див. також відповідь: *Бендасюк С.* Отвѣтъ „Ділу” и его „украинцамъ изъ России” // Галичанин. 1909. 14 (27) січня. Ч. 10. С. 2-3.

⁸² *Грицак Є.* Імена учнів та учениць української гімназії в Ярославі. Ярослав, 1943. С. 3 [=відбитка зі „Звіту Державної Гімназії з українською мовою навчання в Ярославі за шкільний рік 1942/43”]. С. 3, 9; *Його ж.* Особові імена учнів Перемиської української гімназії // Рідна мова. 1938. № 1. С. 22.

не лише через його книжний характер, а, треба думати, і через його застарілу ідентифікацію з Руссю. В умовах, коли український націоналізм набрав виразно антиросійського спрямування, і слово Русь почало символізувати Росію, а не Україну, всяке покликання на Русь виглядало анахронізмом⁸³. У Галичині існував культ Маркіяна Шашкевича – але дітей у його честь називали *Маркіянами*, а не *Русланами*⁸⁴. Ще більшим був культ Франка. Але, знову ж таки, батькам не спадало на думку називати своїх дітей на його честь *Миронами*. Ім'я *Іван* залишалося одним з двох найтиповіших українських імен у Галичині. Передовсім, це ім'я християнського святого було дуже поширеним серед селян, тому галицьких українців навіть називали – нерідко з образливим відтінком – „народом Іванів”⁸⁵. Загальною ж тенденцією серед освічених верств було прагнення давати своїм дітям старослов'янські імена, котрі асоціювалися з національними героями, а не християнськими святими. Ідеї Пачича і Коллара, вперше втілені в життя „Руською трійцею”, стали керівництвом до дії для багатьох батьків, які почувалися цілком „удома” з цими новими іменами.

Висновки

Історія псевдонімів, вибраних найвизначнішими представниками трьох послідовних поколінь у галицькому русько-українському національному русі 1830-1914 рр., може бути написана лише на маргіналіях великих національних наративів. Але навіть ця маргінальна, на перший погляд, історія дає підстави для перегляду великих історичних схем.

По-перше, вона уневажнює ту дослідницьку перспективу, згідно з якою перемога української ідентичності у руському таборі представляється як результат боротьби між проукраїнською та проросійською орієнтаціями. Справжня картина виглядає набагато знюансованішою. Існувало більше, ніж дві орієнтації, і перехід від одної до другої не означав повного заперечення чи відмови від попередньої. Як показують приклади Маркіяна Шашкевича і Богдана Дідицького, ці орієнтації не були взаємовиключними. Вони могли досить мирно співжуватися у рамках значно загальнішої та слабо визначеної концепції *Русі*.

По-друге, істотну роль у згаданій історії відіграє міжнаціональний контекст. Національне самовизначення русино-українців в австрійській

⁸³ Натомість ім'я *Руслан* набрало популярності у 1930-х роках серед міського населення Росії, поряд з іншими „воскреслими” давньоруськими іменами: *Рюрик*, *Святослав*, *Лада* і т. д. (Никонов В.А. Имя и общество. С. 68-69).

⁸⁴ Грицак Є. Особові імена... С. 22.

⁸⁵ Там само.

Галичині не відбувалося у вакуумі. Тут змагалися між собою і співдіяли зразу декілька націоналізмів. У цьому контексті творення української нації було одночасним руйнуванням польської та російської націй. Цю нову дослідницьку перспективу недавно доказово аргументував Роман Шпорлюк⁸⁶. Чого, однак, бракує у цій перспективі, то це *Русі*. Модерний український проект був спрямований не лише проти російського і польського проектів – він повинен був позбутися баласту домодерної *руської* нації. Подібно як у XVII-XVIII ст. втрата „руськості” стала набуттям „українськості”⁸⁷, так само винайдення інтелектуальної формули модерної України у XIX ст. спричинило руйнування старої концепції *Русі*. Схоже завдання стояло й перед російським і білоруським націоналізмами. Проте їхня перемога не була до кінця переконливою, бо концепція *Русі*, через законсервування старих інтелектуальних і політичних практик у Російській імперії, виявилася напрочуд живучою. Переплетіння різних національних проектів – не обов’язково взаємовиключних – і їхня взаємодія – не обов’язково антагоністична – з проектами імперськими призводили до ситуації, котра характеризувалася постійними і глибокими кризами ідентичності та пошуками певних компромісів, на зразок формул, запропонованих Гоголем і Дідицьким.

І, нарешті, історія *Мирона* додає ще один – і дуже важливий – штрих. Пояснення перемоги однієї з ідентичностей над іншими не можна шукати в історії одних лише націоналізмів. У змаганні над груповими лояльностями й ідентичностями галицьких руських брало участь більше, аніж один „ізм”. Інші ідеології, насамперед соціалізм, доклалися до остаточної перемоги української ідентичності. Соціальний вимір національних проектів – як інтегрувати селян у націю – мав чи не найвирішальніше значення. Власне лівим інтелектуалам, на зразок Драгоманова і Франка, належить особлива заслуга у винайденні формули, як зінтегрувати інтелігенцію та селянство в одну спільну націю. Щоб досягнути цю ціль, вони, з одного боку, повинні були навчити інтелігенцію розмовляти „по-селянськи” – не тільки у суто філологічному сенсі, як це пропонувала „Руська трійця”, але й у сенсі соціальному. З іншого боку, їм довелося змодернізувати і з’європеїзувати селянську

⁸⁶ Szporluk R. Ukraine: From an Imperial Periphery to a Sovereign State // *Daedalus. Journal of the American Academy of Arts and Science*. 1997. Summer. Vol. 126. N 3. P. 85-119.

⁸⁷ Толочко О. „Русь” очима „України”: в пошуках самоідентифікації і континуїтету // Другий міжнародний конгрес українців. Львів, 22-23 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення. Історія. Ч. 1 / Упор. Я. Ісаєвич, Я. Грицак. Львів, 1993. С. 68.

культуру, а насправді – створити зовсім нову українську модерну культуру, котра базувалася на сильно перероблених елементах селянського побуту – щоб зробити її гідною обслуговувати всі потреби життя інтелігенції. Франко та його соратники були змушені скинути свій „німецький одяг” й одягнути в нього селянство і, таким чином, відчинити двері у „високу культуру” для цілої „нації Миронів” – українських інтелігентів сільського походження.

Yaroslav HRYTSAK

Ruslan, Bohdan and Myron: three cases of identity construction among Galician Ruthenians/Ukrainians

The paper focuses on the story of pseudonyms chosen by the three most distinguished representatives of three generations of Galician Ruthenian Ukrainian nationalists in 1830-1914, namely Markian (*Ruslan*) Shashkevych (1811-1843), Theodosii (*Bohdan*) Didyts'kyi (1827-1909) and Ivan (*Myron*) Franko (1856-1916). This story can be written only on the margins of great national narratives, still it calls for a reconsideration of history writ large. Making of identity among Galician Ruthenians was not a contest between pro-Ukrainian and pro-Russian orientations —there were more options than two, and for a long period Ukrainian and Russian options could be reconciled within a broad and vague concept of Rus' (as the cases of *Ruslan* and *Bohdan* suggest). The case of *Myron* adds another important aspect to this history: in the contest over group identities, other ideologies than nationalism— socialism above all – also contributed to the triumph of Ukrainian. Leftist Ukrainian activists, like Franko, started speaking “peasant” not only in philological terms, but in social terms as well. Both the “making of Ukraine” and “making of Russia” were not only unmaking of Rus', but they were also “unmaking of Rus'”, which was defined in largely pre-modern/pre-national as a territory of Eastern Slaves, Eastern Christianity and the Church Slavonic Language. Modern nationalisms were nurtured in the Galicia in responses to challenges made by Western ideologies that, ironically, often arrived from the East, as a result of political and intellectual ferment in the Russian Empire.